

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

ДЕМОГРАФІЯ

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи студентів
спеціальності 232 "Соціальне забезпечення"
першого (бакалаврського) рівня**

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2022**

УДК 314(07.034)

ДЗ1

Укладачі: О. В. Іванісов
О. С. Лебединська

Затверджено на засіданні кафедри соціальної економіки.
Протокол № 6 від 24.12.2021 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Демографія [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до самостійної роботи студентів спеціальності 232 "Соціальне забезпечення" першого (бакалаврського) рівня / уклад. О. В. Іванісов, О. С. Лебединська. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. – 62 с.

Подано за темами навчальної дисципліни основні терміни та поняття і запитання для самостійного опрацювання. Наведено практичні завдання та методичні рекомендації щодо їхнього самостійного виконання студентами.

Рекомендовано для студентів освітньої програми "Управління соціальною сферою".

УДК 314(07.034)

Вступ

Нині демографічні процеси, поряд з економічними, політичними, соціальними та культурними, є важливими факторами суспільного розвитку. Без наукового аналізу демографічних закономірностей і тенденцій не можна науково прогнозувати розвиток суспільства загалом, країни або окремого регіону. Демографічний фактор викликає інтерес у політиків і економістів, соціологів та етнографів, працівників управління, освіти й охорони здоров'я.

Значення демографії полягає в тому, що вона дає можливість пояснити, які у суспільстві існують процеси відтворення населення, передбачити їхню спрямованість і вплив на розвиток суспільства. Облік демографічного фактора необхідний вченим і політикам, керівникам усіх сфер суспільного виробництва й обслуговування. Без демографічної експертизи не ухвалюються важливі державні рішення.

Складний і суперечливий період, який переживає нині наша держава, ставить на порядок денний необхідність теоретичного аналізу соціально-економічних перетворень з урахуванням процесів, які зачіпають інтереси як окремої людини, кожної сім'ї, так і великих соціальних груп, усього населення. Розкриття зв'язків відтворення населення з розвитком суспільства стає центральним завданням сучасної демографії. Від того, яким буде кількісний і якісний склад населення країни або регіону, які існують тенденції вступу в шлюб або розлучення, народжуваності та смертності людей, у яких напрямках відбувається міграція населення, багато в чому буде залежати соціально-економічний, політичний і етнокультурне майбутнє країни.

Створення ефективного механізму управління демографічними процесами є важливою складовою структурної трансформації економіки, що зумовило актуальність розроблення та впровадження навчальної дисципліни в програму підготовки бакалаврів за освітньою програмою "Управління соціальною сферою".

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни є процеси народжуваності, смертності, шлюбності, розлучення, міграції та відтворення населення.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретичні підходи та практичні рекомендації щодо ефективного формування демографічної політики.

Метою засвоєння навчальної дисципліни є вивчити закони природного відтворення населення, ознайомитися з базовими основами демографії, дати уявлення про головні демографічні закономірності та концепції, виявити особливості територіальної специфіки народонаселення, визначити сучасні тенденції розвитку демографічних процесів та особливості політики народонаселення у світі та в Україні, вивчити основи соціально-демографічного прогнозування.

Завдання навчальної дисципліни: вміння складати програми перепису населення; проводити статистичний облік природного та механічного руху населення; аналізувати процеси відтворення населення; проводити вибіркові та спеціальні демографічні дослідження; формувати поточні реєстри населення; визначати ефективність демографічної політики.

Самостійна робота є важливим видом навчального навантаження, що дозволяє закріпити здобуті під час аудиторних занять знання та доопрацювати питання, що не зазнали детального розгляду в аудиторії.

Цей вид навчальної роботи є важливою складовою навчального процесу, що має безпосередній вплив на зміст і глибину засвоєння матеріалу студентами. І водночас, основним засобом оволодіння знаннями та набуття навичок у позааудиторний час.

Метою самостійної роботи є забезпечення засвоєння навчальної дисципліни в повному обсязі шляхом поглибленого вивчення та систематизації набутих теоретичних знань.

Робочою програмою навчальної дисципліни передбачено такі види самостійної роботи: підготовка до практичних занять, що полягає в опрацюванні лекційного матеріалу; підготовка до поточного та підсумкового контролю знань, що полягає в опрацюванні контрольних запитань, запитань для самодіагностики; самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за зазначеною тематикою; самостійне виконання практичних завдань з урахуванням методичних рекомендацій.

Самостійна робота з навчальної дисципліни "Демографія" передбачена навчальним планом і забезпечується навчальним посібником, конспектом лекцій, періодичною та науковою літературою.

Виконання самостійної роботи в повному обсязі дає можливість набуття досвіду з проведення аналізу основних демографічних процесів.

Змістовий модуль 1

Теоретичні аспекти та основні категорії демографії

Тема 1. Предмет, завдання і методи демографії

Зміст теми:

- 1.1. Історія становлення демографії.
- 1.2. Предмет демографії.
- 1.3. Завдання демографії.
- 1.4. Основні методи дисципліни.
- 1.5. Спеціалізація усередині демографії.

Основні терміни та поняття: демографія; населення; рух населення; економічний рух населення; природний рух населення; міграція; відтворення населення; демографічні процеси; методи демографії.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте сутність демографічної статистики як складової загальної науки про народонаселення.
2. Визначте сутність історичної демографії як складової загальної науки народонаселення.
3. Визначте сутність економічної демографії як складової загальної науки народонаселення.
4. Визначте сутність соціологічної демографії як складової загальної науки народонаселення.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 1.1 (стереотипне). За даними табл. 1.1 визначте чисельність наявного населення на початок і на кінець року; чисельність постійного населення на початок та на кінець року; коефіцієнти природного руху населення; коефіцієнт фертильності; коефіцієнт дитячої смертності; коефіцієнт шлюбності; приріст населення за рахунок природного та механічного руху.

Чисельність населення

Показники	Значення
1. Чисельність населення на початок року, тис. осіб, зокрема	200
які тимчасово проживають	12
тимчасово відсутні громадяни	17
2. Протягом року:	
народилося, тис. осіб	8,1
померло, тис. осіб	9,2
3. Прибуло на постійне проживання, тис. осіб	6,6
4. Повернулося тимчасово відсутніх, тис. осіб	5,2
5. Вибуло до інших міст, тис. осіб	3,3
6. Зареєстровано шлюбів, тис. од.	1,8
7. Зареєстровано розлучень, тис. од.	1,5
8. Питома вага жінок у віці 15 – 49 років, %	45
9. Померло дітей у віці до 1 року, осіб	125

Завдання 1.2 (стереотипне). У процесі проведення перепису населення було встановлено, що на критичний момент перепису, тобто опівночі з 22 на 23 березня, в селі Андріївка, окрім 1 080 жителів, що постійно тут мешкають, знаходилися такі особи: родина Іванових у складі 4 осіб, що прибула до родичів на свята, на 4 дні; експедиція, яка прибула у відрядження 22 березня у складі 8 осіб для дослідження етнокультури села. Крім того, на критичний момент перепису населення, що постійно проживають у селі Андріївка, були відсутні: В. Попова, яка потрапила у лікарню 22 січня, та О. Іванова, яка знаходилася в пологовому будинку та народила дитину 23 січня о 22:30.

Визначте чисельність постійного та наявного населення, чисельність тимчасово відсутніх і тимчасово присутніх.

Завдання 1.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в м. Києві та Миколаївській області (за три останніх роки) і визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогностичному році), використовуючи метод експертних оцінювань.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;

аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 1.4 (евристичне). У регіоні на ринку праці спостерігається така ситуація: збільшення частки працездатного населення (з 30 % до 45%), орієнтованого на виробництво товарів у сфері матеріального виробництва, та зменшення частки працездатного населення (з 70 % до 55%), орієнтованого на виробництво послуг у сфері нематеріального виробництва. Як результат, у регіоні виникає дисбаланс щодо розподілу зайнятих за сферами виробництва. Регіон орієнтований на розподіл зайнятих за такою пропорцією 60 % у сфері матеріального виробництва та 40 % у сфері нематеріального виробництва. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо збалансування зайнятості у сферах економіки за схемою 60 % у сфері матеріального виробництва та 40 % у сфері нематеріального виробництва.

Надайте рекомендації щодо реалізації цієї політики.

Запитання для самодіагностики

1. У якому році виникла демографія як наука?
2. Хто був основоположником демографії як науки?
3. Визначте предмет демографії.
4. Визначте мету демографії.
5. Що є об'єктом демографії?
6. Визначте галузі демографії.
7. Визначте основні завдання демографії.
8. Визначте основні методи демографії.
9. Визначте зв'язок демографії з іншими суспільними науками.
10. Визначте основні види руху населення.

Тестові завдання

1. Приватним предметом якої галузі демографії є вивчення статистичних закономірностей відтворення населення:

- а) соціальної статистики;
- б) демографічної статистики;

- в) історичної демографії;
- г) економічної демографії;
- д) усі відповіді правильні?

2. Розрізняють такі види переміщення населення:

- а) природне;
- б) механічне;
- в) міграційне;
- г) еміграційне;
- д) усі відповіді правильні.

3. У відтворювальних процесах більш значна у порівнянні з міграційними процесами роль:

- а) історичних факторів;
- б) біологічних факторів;
- в) економічних факторів;
- г) соціологічних факторів;
- д) усі відповіді правильні.

4. Предметом демографії є:

- а) механічне переміщення населення;
- б) міграція;
- в) якість населення;
- г) закони природного відтворення населення;
- д) усі відповіді правильні.

5. Яка галузь демографії вивчає етнічні особливості відтворення населення:

- а) економічна демографія;
- б) етнічна демографія;
- в) історична демографія;
- г) соціальна демографія;
- д) усі відповіді правильні?

6. У міграційних процесах значно сильніше, ніж у відтворювальних, обумовлено роль:

- а) історичних факторів;
- б) біологічних факторів;

- в) економічних факторів;
- г) географічних факторів;
- д) усі відповіді правильні.

7. Визначте основні завдання демографії:

- а) вивчення тенденцій демографічних процесів;
- б) вивчення демографічних процесів;
- в) розроблення демографічних прогнозів;
- г) розроблення демографічної політики;
- д) усі відповіді правильні.

8. До якого моделювання в демографії відносяться імовірні таблиці смертності та демографічні прогнози:

- а) статистичного;
- б) економічного;
- в) математичного;
- г) історичного;
- д) усі відповіді правильні?

9. Розроблення методів статичного спостереження та вимірювання демографічних явищ і процесів є завданням:

- а) соціальної статистики;
- б) демографічної статистики;
- в) соціальної демографії;
- г) історичної демографії;
- д) усі відповіді правильні.

10. Вибірковий та індексний методи, метод середніх величин, методи вирівнювання, табличний метод відносяться до ... групи методів:

- а) статистичної;
- б) економічної;
- в) математичної;
- г) соціальної;
- д) усі відповіді правильні.

11. Які галузі виділяються всередині демографії:

- а) демографічна статистика;
- б) економічна демографія;

- в) соціальна демографія;
- г) соціальна статистика;
- д) усі відповіді правильні?

12. Демографія як наука бере свій початок у:

- а) 1571 році;
- б) 1662 році;
- в) 1756 році;
- г) 1856 році;
- д) 1905 році.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацьовувати на основі літературних джерел: [2; 5; 11; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 1.1 і 1.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте чисельність постійного населення ($Ч_{пн}$) за формулою:

$$Ч_{пн} = Н_n - Н_{тп} + Н_{тв}, \quad (1.1)$$

де $Н_n$ – наявне населення;

$Н_{тп}$ – тимчасово присутнє населення;

$Н_{тв}$ – тимчасово відсутнє населення;

2) розрахуйте чисельність наявного населення ($Н_n$) за формулою:

$$Н_n = Н_{тп} + Н_{тп} - Н_{тв}; \quad (1.2)$$

3) розрахуйте коефіцієнт живучості ($К_{ж}$) або індекс Покровського – Пірля за формулою:

$$К_{ж} = Ч_n / Ч_p, \quad (1.3)$$

де $Ч_n$ – чисельність народжених;

$Ч_p$ – чисельність померлих.

Практичне (діагностичне) завдання 1.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 1.4 виконується за допомогою літературних джерел: [6; 13; 14].

Тема 2. Джерела інформації про населення та демографічні процеси

Зміст теми:

- 2.1. Переписи населення.
- 2.2. Історія переписів населення у світі.
- 2.3. Програма перепису населення.
- 2.4. Правова основа перепису населення.
- 2.5. Критичний момент перепису населення.
- 2.6. Категорії населення, що враховуються під час переписів.
- 2.7. Масово-роз'яснювальна робота серед населення.
- 2.8. Поточний статистичний облік подій природного руху населення.
- 2.9. Поточні реєстри (списки, картотеки) населення.
- 2.10. Вибіркові та спеціальні обстеження.

Основні терміни та поняття: перепис населення; програма перепису населення; критичний момент перепису населення; постійне населення; наявне населення; юридичне населення; приписне населення.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте основні принципи сучасних переписів населення.
2. Визначте основні нормативні документи, які регулюють перепис населення в Україні.
3. Який зв'язок існує між наявним і постійним населенням?
4. Визначте мету проведення поточного статистичного обліку населення.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 2.1 (стереотипне). На початок року віковий склад населення регіону характеризується даними табл. 2.1.

Віковий склад населення

Вік, років	Усього населення	Зокрема				На 100 чоловіків припадає жінок
		чоловіків		жінок		
		осіб	%	осіб	%	
0 – 4	8 160			5 030		
5 – 9	5 200			3 185		
10 – 14	3 030			1 820		
15 – 17	6 800			4 200		
18 – 24	6 600			3 900		
25 – 29	5 070			3 418		
30 – 39	4 800			3 000		
40 – 49	3 950			2 934		
50 – 54	2 700			1 569		
55 – 59	2 050			1 300		
60 та більше	1 218			815		

Визначте: чисельність і питому вагу населення працездатного віку в загальній чисельності населення (окремо чоловіків і жінок); питому вагу жінок фертильного віку; абсолютну різницю між чисельністю жінок і чоловіків. Зробіть висновки.

Завдання 2.2 (стереотипне). Чисельність населення на початок року становить 850 000 осіб, кількість народжених протягом року – 44 815 осіб, чисельність померлих – 47 030 осіб, протягом року прибуло 33 218 осіб, вибуло до інших областей – 35 300 осіб, кількість шлюбів – 6 500 од., кількість розлучень – 6 000 од., питома вага жінок у віці 15 – 49 років у загальній чисельності населення становить 60 %.

Визначте: чисельність населення на кінець року; абсолютний приріст населення; середньорічну чисельність населення за рік; коефіцієнт народження; коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності; коефіцієнт розлучення; коефіцієнт прибуття; коефіцієнт вибуття; коефіцієнт природного приросту; коефіцієнт міграції; коефіцієнт загального приросту населення за рік; спеціальний коефіцієнт народжуваності. Дайте відповідь та обґрунтуйте рішення.

Завдання 2.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Тернопільській і Закарпатській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогностному році), використовуючи метод послідовної часової екстраполяції.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 2.4 (евристичне). У регіоні спостерігається така демографічна ситуація: питома вага дітей становить 18 %; питома вага літніх осіб – 16 %; питома вага інвалідів – 10 %; питома вага осіб у працездатному віці – 56 %. Як наслідок демографічна ситуація є негативною. Керівництво регіону схвалює рішення щодо зміни наявної структури населення, а саме збільшення частки населення у працездатному віці.

Надайте практичні рекомендації щодо впровадження цієї політики в регіоні.

Запитання для самодіагностики

1. Визначте основні джерела інформації в демографії.
2. Дайте визначення поняття "перепис населення".
3. Із якою періодичністю проводиться перепис населення?
4. Дайте визначення поняття "програма перепису населення".
5. Обґрунтуйте основні питання програми перепису населення.
6. Дайте визначення поняття "критичний момент перепису населення".
7. Дайте визначення поняття "наявне населення".
8. Дайте визначення поняття "постійне населення".
9. Дайте визначення поняття "юридичне населення".

10. Коли в Україні було вперше проведено поточний статистичний облік подій природного руху населення?
11. Визначте сутність і значення поточних реєстрів населення.
12. Визначте сутність і значення вибіркового демографічного дослідження.

Тестові завдання

1. Населення, яке на критичний момент перепису проживає в цьому місці постійно, незалежно від права на проживання, а також фактичної наявності у місці постійного проживання на критичний момент перепису відноситься до групи:

- а) постійного населення;
- б) юридичного населення;
- в) приписного населення;
- г) активного населення;
- д) наявного населення.

2. Запис у переписні аркуші відповідей респондентів з їхніх слів без пред'явлення будь-яких документів, які засвідчують достовірність відомостей, характеризується принципом:

- а) самовизначення;
- б) анонімності свідчень;
- в) централізованого керівництва переписом;
- г) усебічності;
- д) усебічність охопту населення території, на якій проводиться перепис.

3. Перепис населення – це:

- а) науково організована операція зі збирання даних щодо чисельності та складу населення;
- б) суспільний процес збирання, узагальнення, оцінювання, аналізу та публікації демографічних, економічних і соціальних даних про населення, яке проживає на визначений момент часу в країні або її чітко обмеженій частині;
- в) науково організована операція зі збирання даних щодо міграції населення;

г) суспільний процес збирання демографічних, економічних і соціальних даних про населення, яке проживає на визначений момент часу в країні;

д) науково організована операція зі збору даних щодо природного руху населення.

4. Дотримання цього принципу необхідне для отримання порівняльних підсумків:

а) індивідуальна реєстрація;

б) безпосереднє отримання свідчень від населення;

в) всебічний охопит населення території, на якій проводиться перепис;

г) проведення перепису населення за єдиною програмою та єдиними правилами на всій території, яка охоплена переписом;

д) самовизначення.

5. У переписі населення вивчаються такі питання:

а) чисельність і розміщення населення на території країни, міграція населення;

б) структура населення за статтю, віком, шлюбним станом;

в) розподіл населення за якісними характеристиками;

г) структура населення за сімейним станом;

д) усі відповіді правильні.

6. Гарантія таємниці будь-якої інформації, яка отримується від людей під час перепису населення, характеризується принципом:

а) самовизначення;

б) анонімності свідчень;

в) централізованого керівництва переписом;

г) усебічності охопту населення території, на якій проводиться перепис;

д) проведення перепису населення за єдиною програмою та єдиними правилами на всій території, яка охоплена переписом.

7. У якому році було проведено перепис населення в Україні:

а) 1996 році;

б) 2000 році;

в) 2001 році;

г) 1992 році;

д) 1994 році?

8. Яка міжнародна організація бере найбільш активну участь у процесах удосконалення методики проведення перепису населення:

- а) МОП;
- б) ООН;
- в) МВФ;
- г) ЮНЕСКО;
- д) ЄС?

9. Програма перепису населення – це:

- а) установлені строки проведення перепису населення;
- б) установлені території проведення перепису;
- в) перелік питань, які направлені до населення;
- г) визначені правила щодо проведення перепису населення;
- д) усі відповіді правильні.

10. Основними подіями природного руху населення є:

- а) народжуваність;
- б) міграція;
- в) смертність;
- г) шлюбність;
- д) розлучення.

11. Перепис населення зазвичай проводиться у період:

- а) 3 – 5 днів;
- б) 7 – 10 днів;
- в) 10 – 20 днів;
- г) 30 днів;
- д) 1 дня.

12. У якому році було проведено перший науково обґрунтований перепис населення:

- а) 1749 році;
- б) 1820 році;
- в) 1846 році;
- г) 1935 році;
- д) 1970 році?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел: [2; 3; 5; 9; 11; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 2.1 і 2.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте середньорічну чисельність населення (\bar{C}_n) за формулою:

$$\bar{C}_n = C_{\text{нас}} \pm \frac{P_{\text{рн}}}{2}, \quad (2.1)$$

де C_n – чисельність населення на початок року;

$P_{\text{рн}}$ – приріст населення за рік;

2) розрахуйте спеціальний коефіцієнт народжуваності (F) за формулою:

$$F = \frac{(N \times 1000)}{W_{15-49}}, \quad (2.2)$$

де N – чисельність живонароджених за рік;

W_{15-49} – середньорічна чисельність жінок віком від 15 до 49 років.

Практичне (діагностичне) завдання 2.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12 – 13].

Практичне (евристичне) завдання 2.4 виконується за допомогою літературних джерел: [1; 12; 14].

Тема 3. Чисельність і структура населення

Зміст теми:

3.1. Чисельність населення.

3.2. Структура населення за статтю.

3.3. Вікова структура населення.

3.4. Статеві-вікові піраміди.

3.5. Взаємозв'язок вікової структури з режимом відтворення населення.

- 3.6. Демографічне старіння населення.
- 3.7. Шлюбна структура населення.
- 3.8. Методи реального та умовного поколінь.
- 3.9. Сімейна структура населення.
- 3.10. Сім'я та домогосподарство.

Основні терміни та поняття: сім'я, вікова структура населення; шлюбна структура населення; методи реального та умовного поколінь; статевая структура населення, статево-вікові піраміди; примітивний тип відтворення населення; сімейна структура населення; сімейна група; стаціонарний тип відтворення населення; регресивний тип відтворення населення; демографічне старіння населення; домогосподарство.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте причини та наслідки депопуляції населення.
2. Обґрунтуйте статево-вікові піраміди України.
3. Обґрунтуйте індекс демографічного старіння населення України.
4. Визначте фактори зміни середнього розміру та структури сім'ї.
5. Обґрунтуйте тенденції розвитку домогосподарств у сучасних умовах становлення економіки України.
6. Визначте зв'язок вікової структури та режимів відтворення населення.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 3.1 (стереотипне). Середньорічна чисельність населення становить 580 000 осіб, чисельність народжених становить 36 050 осіб, чисельність померлих – 28 500 осіб, чисельність населення, яке прибуло до населеного пункту – 26 184 осіб, чисельність населення, яке вибуло з населеного пункту – 20 380 осіб, кількість шлюбів – 5 000 од., кількість розлучень – 3 600 од.

Визначте: коефіцієнт народження; коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності, коефіцієнт розлучення; коефіцієнт прибуття; коефіцієнт вибуття; коефіцієнт природного приросту населення; коефіцієнт економічності; коефіцієнт живучості; коефіцієнт міграції; коефіцієнт загального приросту населення за рік. Дайте відповідь та обґрунтуйте рішення.

Завдання 3.2 (стереотипне). На основі даних про чисельність населення, що знаходиться у шлюбі (табл. 3.1), визначте спеціальні коефіцієнти шлюбності для шлюбоздатних контингентів чоловіків і жінок усіх віків. Побудуйте статеву-вікову піраміду населення, яка відображає також стан населення у шлюбі.

Таблиця 3.1

Шлюбний стан населення

Вікова група	Чоловіки		Жінки	
	чисельність	зокрема ті, що знаходяться у шлюбі	чисельність	зокрема ті, що знаходяться у шлюбі
16 – 17	50 039	200	44 400	900
18 – 19	64 300	457	55 060	1 182
20 – 24	89 600	12 000	100 300	45 400
25 – 29	104 000	24 600	95 670	40 280
30 – 34	112 550	35 000	118 040	61 453
35 – 39	98 419	31 800	107 535	58 530
40 – 44	125 000	39 560	87 800	51 313
45 – 49	77 070	32 886	54 200	36 818
50 – 54	85 356	41 216	77 400	41 200
55 – 59	34 960	17 012	39 700	20 800
60 – 69	25 000	11 620	25 000	14 500
70+	17 800	10 100	37 500	16 410

Завдання 3.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Херсонській і Запорізькій областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод Маркова.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 3.4 (евристичне). Регіон орієнтований на виробництво продукції у видобувній (природній газ, нафта) та деревообробній галузях. На цей вид продукції спостерігається високий попит, але існує проблема, а саме: технічний та трудовий потенціал підприємств не спроможний задовольнити наявний попит. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо вирішення цієї проблеми шляхом підвищення рівня технічного та трудового потенціалу підприємств у видобувній та деревообробній галузях.

Надайте рекомендації щодо вирішення цієї проблеми в регіоні.

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "населення".
2. Визначте кількість населення у світі на сьогодні.
3. Визначте кількість населення в Україні на сьогодні.
4. Дайте визначення поняття "депопуляція населення".
5. Визначте сутність та значення структури населення за статтю.
6. Визначте структуру населення за статтю в Україні на сьогодні.
7. Які фактори впливають на формування статевої структури населення?
8. Визначте основні тенденції щодо статевої структури населення в Україні.
9. Визначте сутність та значення структури населення за віком.
10. Визначте основні тенденції щодо вікової структури населення в Україні.
11. Обґрунтуйте сутність і значення статево-вікових пірамід.
12. Визначте основні типи відтворення населення.
13. Який тип відтворення населення існує в Україні?
14. Визначте сутність процесу демографічного старіння населення.
15. Дайте визначення поняття "шлюб".
16. Дайте визначення поняття "розлучення".
17. Обґрунтуйте сутність і значення методу реального покоління.
18. Обґрунтуйте сутність і значення методу умовного покоління.
19. Дайте визначення поняття "когорта".
20. Визначте позитивні та негативні наслідки методів реального й умовного поколінь.

Тестові завдання

1. Який метод засновано на розрахунку показників, які характеризують інтенсивність демографічних процесів і виникають в одному конкретному поколінні в різні періоди його життя та завершальний підсумок демографічного життя покоління:

- а) метод реального покоління;
- б) метод умовного покоління;
- в) метод зростаючого покоління;
- г) метод порівняльного покоління;
- д) метод наявного покоління?

2. Сім'я у демографії класифікується за:

- а) розміром;
- б) структурою;
- в) типами;
- г) видами;
- д) усі відповіді правильні.

3. Населення – це:

- а) сукупність людей;
- б) сукупність людей, яка природно відтворюється в процесі життя;
- в) визначена група людей, яка природно, історично склалася та відтворюється в процесі життя;
- г) сукупність людей, яка природно, історично склалася та безперервно відтворюється в процесі життя;
- д) усі відповіді правильні.

4. Депопуляція населення – це:

- а) підвищення рівня щільності населення;
- б) зниження рівня щільності населення;
- в) зменшення чисельності населення;
- г) баланс чисельності населення;
- д) підвищення чисельності населення.

5. Статева структура населення складається під впливом факторів:

- а) співвідношення статей серед народжених;
- б) статеві різниці у народжуваності;

- в) статеві різниці в інтенсивності міграції;
- г) статеві різниці у смертності;
- д) усі відповіді правильні.

6. За умови відносно високої відсоткової частки молоді у складі населення спостерігається:

- а) високий рівень шлюбності;
- б) низький рівень народжуваності;
- в) високий рівень народжуваності;
- г) низький рівень смертності;
- д) низький рівень шлюбності.

7. Зростання середньої тривалості життя може сприяти старінню населення тільки у випадку, якщо воно виникає у віці від:

- а) 20 до 30 років;
- б) 40 до 50 років;
- в) 50 до 60 років;
- г) 60 років;
- д) 10 до 20 років.

8. У сучасних умовах темпи зростання світового населення:

- а) збільшуються швидкими темпами;
- б) зменшуються швидкими темпами;
- в) є стабільними;
- г) зменшуються повільними темпами;
- д) збільшуються повільними темпами.

9. За якого типу взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення спостерігається зменшення рівня смертності та зменшення рівня народжуваності:

- а) примітивного;
- б) стаціонарного;
- в) регресивного;
- г) негативного;
- д) позитивного?

10. Під час взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення виникають визначені типи такої взаємодії, визначте їхній:

- а) примітивний тип взаємодії;
- б) стаціонарний тип взаємодії;
- в) регресивний тип взаємодії;
- г) динамічний тип взаємодії;
- д) статичний тип взаємодії.

11. Відносно економіки населення виступає як:

- а) виробник товарів і послуг;
- б) споживач товарів і послуг;
- в) споживач послуг;
- г) споживач товарів;
- д) усі відповіді правильні.

12. Який тип взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення існує в Україні:

- а) примітивний;
- б) стаціонарний;
- в) регресивний;
- г) негативний;
- д) позитивний?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацьовувати на основі літературних джерел: [2; 5; 9; 11; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 3.1 і 3.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте прогнозу чисельність населення (P_t) за формулою:

$$P_t = P_0 \times e^{k \times t}, \quad (3.1)$$

де P_0 – загальна чисельність населення на початок прогнозного періоду;
 K – передбачуваний коефіцієнт приросту населення в прогнозному періоді;

t – тривалість прогнозного періоду;
 e – основа натуральних логарифмів;

2) розрахуйте коефіцієнт вікового пересування (P_{x+n}) за формулою:

$$P_{x+n} = P_x \times \frac{L_{x+n}}{L_x} + MP_x, \quad (3.2)$$

де P_x – початкова чисельність населення віком x ;

n – довжина вікового інтервалу (і одночасно – довжина прогнозного кроку);

L_x і L_{x+n} – кількість тих, хто живе, із таблиць смертності для двох суміжних вікових груп;

MP_x – міграційний приріст відповідної статі та віку, додатний або від'ємний;

3) розрахуйте коефіцієнт нестійкості шлюбів ($K_{d/c}$) за формулою:

$$K_{d/c} = \frac{d^{NS}}{C^S}, \quad (3.3)$$

де d^{NS} – коефіцієнт шлюбності за цей період на заданій території;

C^S – коефіцієнт розлучення за цей період на заданій території;

4) розрахуйте коефіцієнт нестійкості шлюбів для кожного віку ($K_{d/c(x)}$) за формулою:

$$K_{d/c(x)} = \frac{d^{NS}(x)}{C_{(x)}^S}. \quad (3.4)$$

Практичне (діагностичне) завдання 3.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 3.4 виконується за допомогою літературних джерел: [1; 4; 8; 13].

Тема 4. Природний рух населення та його показники

Зміст теми:

4.1. Показники оцінювання природного руху населення.

4.2. Сучасні тенденції природного руху населення.

Основні терміни та поняття: природний рух населення; коефіцієнт народжуваності; коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності; коефіцієнт розлучення; таблиці смертності та народжуваності; етнічна структура населення; ендегенні та екзогенні фактори смертності.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте взаємозв'язок між спеціальним і загальним коефіцієнтом народжуваності.
2. Визначте складові концепції зниження народжуваності та збільшення смертності у світі й зокрема в Україні.
3. Обґрунтуйте тенденції щодо кількості померлих дітей віком до одного року за окремими причинами смерті в Україні сьогодні.
4. Обґрунтуйте тенденції щодо розподілу померлих за окремими причинами смерті в Україні сьогодні.
5. Обґрунтуйте тенденції щодо подій природнього руху населення в Україні.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 4.1 (стереотипне). Чисельність працездатного населення складає 60 000 осіб, чисельність дітей – 18 000 осіб, чисельність осіб старшого віку – 13 000 осіб, чисельність інвалідів першої групи – 3 000 осіб, чисельність інвалідів другої групи – 2 000 осіб, чисельність інвалідів третьої групи – 5 000 осіб.

Визначте питому вагу кожної групи у загальній структурі населення. Визначте показники демографічного навантаження. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 4.2 (стереотипне). Визначте показники природнього руху населення, якщо чисельність населення на початок року становить 550 000 осіб, чисельність народжених – 48 000 осіб, чисельність померлих – 44 000 осіб, сальдо природнього руху населення – 4 000 осіб. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 4.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Дніпровській та Київській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогностичному році), використовуючи метод експертних оцінок.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:
аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
аналіз природного руху міського населення в регіоні;
аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 4.4 (евристичне). У регіоні на ринку праці спостерігається така ситуація: збільшення частки працездатного населення (з 40 % до 70 %), орієнтованого на виробництво товарів у сфері матеріального виробництва, та зменшення частки працездатного населення (з 60 % до 30 %), орієнтованого на виробництво послуг у сфері нематеріального виробництва. Як результат, у регіоні виникає дисбаланс щодо розподілу зайнятих за сферами виробництва. Регіон орієнтований на розподіл зайнятих за пропорцією 50 % у сфері матеріального виробництва та 50 % у сфері нематеріального виробництва. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо збалансування зайнятості у сферах економіки за схемою 50 % у сфері матеріального виробництва та 50 % у сфері нематеріального виробництва.

Надайте рекомендації щодо реалізації цієї політики.

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "природний рух населення".
2. Визначте основні загальні коефіцієнти природного руху населення.
3. Визначте основні спеціальні коефіцієнти народжуваності.
4. Обґрунтуйте сучасні тенденції природного руху населення в Україні.
5. Обґрунтуйте сучасні тенденції природного руху населення в світі.
6. Визначте основні складові концепції зниження народжуваності та збільшення смертності в світі та зокрема в Україні.

7. Обґрунтуйте сутність і зміст ендегенних та екзогенних факторів смертності.

8. Обґрунтуйте тенденції природного руху міського населення в Україні сьогодні.

9. Обґрунтуйте тенденції природного руху сільського населення в Україні сьогодні.

10. Обґрунтуйте тенденції щодо кількості померлих у перинатальному періоді в Україні сьогодні.

Тестові завдання

1. Зупинити вплив статевої структури та частково вікової структури населення дозволяє:

- а) спеціальний коефіцієнт народжуваності;
- б) спеціальний коефіцієнт шлюбності;
- в) коефіцієнт демографічного навантаження дітьми;
- г) коефіцієнт природного приросту;
- д) коефіцієнт механічного приросту.

2. Повний опис процесу народжуваності незалежно від демографічних структур визначають:

- а) таблиці народжуваності;
- б) таблиці шлюбності;
- в) розрахунок спеціального коефіцієнта народжуваності;
- г) розрахунок коефіцієнта демографічного навантаження дітьми;
- д) таблиці смертності.

3. Одним із елементів природного руху населення є:

- а) відтворення населення;
- б) шлюбність;
- в) розлучення;
- г) смертність;
- д) усі відповіді правильні.

4. Визначте формулу, за якою обчислюють коефіцієнт народження:

а) $n = \frac{N \times 1\,000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1\,000}{S}$;

в) $d = \frac{D \times 1\ 000}{S}$;

г) $c = \frac{C \times 1\ 000}{S}$;

д) $K = n + m$.

5. *Визначте формулу, за якою обчислюють коефіцієнт смертності:*

а) $m = \frac{M \times 1\ 000}{S}$;

б) $K = n - m$;

в) $d = \frac{D \times 1\ 000}{S}$;

г) $c = \frac{C \times 1\ 000}{S}$;

д) $K = n + m$.

6. *Що впливає на хід демографічних процесів:*

а) шлюбність;

б) народжуваність;

в) смертність;

г) розлучення;

д) усі відповіді правильні?

7. *Визначте формулу, за якою обчислюють коефіцієнт природного приросту населення:*

а) $n = \frac{N \times 1\ 000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1\ 000}{S}$;

в) $K = n - m$;

г) $c = \frac{C \times 1\ 000}{S}$;

д) $K = n + m$.

8. *Основними концепціями зменшення темпів народжуваності є:*

а) гомеостатична концепція автоматичного регулювання рівня народжуваності та рівня смертності в суспільстві;

б) концепція обмеження соціальними рестриктами інстинкту людини до розмноження та концепція зниження потреби у дітях;

- в) концепція розповсюдження знань і практик контрацепції під впливом зростання грамотності та освіченості населення;
- г) концепція збільшення потреби у дітях;
- д) усі відповіді правильні.

9. Основними причинами припинення шлюбу є:

- а) народження дитини;
- б) міграція;
- в) розлучення;
- г) овдовіння;
- д) усі відповіді правильні.

10. Визначте формулу, за якою обчислюють коефіцієнт шлюбності:

а) $n = \frac{N \times 1\ 000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1\ 000}{S}$;

в) $K = n - m$;

г) $d = \frac{D \times 1\ 000}{S}$;

д) $K = n + m$.

11. Визначте формулу, за якою обчислюють коефіцієнт розлучення:

а) $n = \frac{N \times 1\ 000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1\ 000}{S}$;

в) $K = n - m$;

г) $c = \frac{C \times 1\ 000}{S}$;

д) $K = n + m$.

12. Чому люди відмовляються від бажаної кількості дітей:

- а) політична нестабільність;
- б) економічна криза;

- в) соціальна незахищеність;
- г) фінансова криза;
- д) усі відповіді правильні?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацьовувати на основі літературних джерел: [2; 3; 5 – 7; 9; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 4.1 і 4.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

- 1) розрахуйте коефіцієнт навантаження дітьми ($K_{нд}$) за формулою:

$$K_{нд} = \frac{Ч_д}{Ч_{пн}} \times 1\,000\%, \quad (4.1)$$

де $Ч_д$ – чисельність дітей;

$Ч_{пн}$ – чисельність працездатного населення;

- 2) розрахуйте коефіцієнт навантаження особами літнього віку ($K_{нл}$) за формулою:

$$K_{нл} = \frac{Ч_л}{Ч_{пн}} \times 1\,000\%, \quad (4.2)$$

де $Ч_л$ – чисельність осіб літнього віку;

- 3) розрахуйте коефіцієнт навантаження інвалідами ($K_{ні}$) за формулою:

$$K_{ні} = \frac{Ч_і}{Ч_{пн}} \times 1\,000\%, \quad (4.3)$$

де $Ч_і$ – чисельність інвалідів;

- 4) розрахуйте коефіцієнт загального навантаження ($K_{зн}$) за формулою:

$$K_{зн} = \frac{Ч_д + Ч_л + Ч_і}{Ч_{пн}} \times 1\,000\%. \quad (4.4)$$

Практичне (діагностичне) завдання 4.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 4.4 виконується за допомогою літературних джерел: [8; 11; 14].

Змістовий модуль 2

Основні напрями демографічної політики

Тема 5. Механічний рух населення та його показники

Зміст теми:

- 5.1. Сутність і класифікація механічного руху населення.
- 5.2. Теорія міграційного процесу.
- 5.3. Показники оцінювання механічного руху населення.
- 5.4. Економічна ефективність міграції населення.

Основні терміни та поняття: міграція; механічний рух населення; еміграція; імміграція; організована міграція; неорганізована міграція; міграційна адаптація; теорія міграційного процесу; метод внутрішньорічного обігу; метод міжпереписного внутрішньоперіодичного обороту; ефективність міграції населення.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте основні соціально-економічні функції міграції населення.
2. Обґрунтуйте процеси міграції міського та сільського населення в Україні.
3. Визначте основні проблеми вдосконалення територіального перерозподілу населення.
4. Визначте особливості формування розподільних балансів міграції та природного приросту населення.
5. Як визначається економічна ефективність міграції населення?

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 5.1 (стереотипне). Чисельність жінок у працездатному віці становить 20 000 осіб, чисельність чоловіків у працездатному віці складає 30 000 осіб, чисельність дітей – 8 000 осіб, чисельність осіб старшого віку – 7 000 осіб, чисельність інвалідів – 2 000 осіб.

Визначте питому вагу кожної групи у загальній структурі населення. Визначте показники демографічного навантаження. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 5.2 (стереотипне). Питома вага зайнятих у галузі матеріального виробництва у загальній чисельності зайнятих у господарстві становить 80 %, чисельність зайнятих у галузях невиробничої сфери – 12 000 осіб, чисельність осіб від 16 і старше, які навчаються з відривом від виробництва, – 9 000 осіб, чисельність зайнятих у домашньому та приватному господарстві – 4 000 осіб.

Визначте чисельність трудових ресурсів та їхній розподіл за видами діяльності у структурі балансу трудових ресурсів. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 5.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Одеській і Полтавській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогностичному році), використовуючи метод Маркова.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 5.4 (евристичне). У регіоні спостерігається така демографічна ситуація: питома вага дітей становить 31 %; питома вага літніх осіб – 25 %; питома вага осіб у працездатному віці – 44 %, як наслідок, демографічна ситуація є негативною. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо зміни наявної структури населення, а саме збільшення частки населення у працездатному віці.

Надайте практичні рекомендації щодо впровадження цієї політики у регіоні.

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "механічний рух населення".
2. Дайте визначення поняття "міграція".

3. За якими ознаками класифікується механічний рух населення?
4. Визначте основні теорії міграційного процесу.
5. Обґрунтуйте основні концептуальні підходи до проблем міграції.
6. За допомогою яких показників оцінюється механічний рух населення?
7. Визначте основні абсолютні показники міграції населення.
8. Визначте сутність і значення демографічних балансів чисельності населення.
9. Визначте основні відносні показники міграції.
10. За допомогою яких інструментів проводиться оцінювання економічної ефективності міграції населення?
11. Обґрунтуйте тенденції щодо міграції населення у світі на сьогодні.

Тестові завдання

1. Еміграція населення – це:

- а) добровільне переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;
- б) змушене переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;
- в) самостійне переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;
- г) організоване переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;
- д) усі відповіді правильні.

2. Імміграція населення – це:

- а) в'їзд у країну на постійне проживання громадян іншої країни, здебільшого з одержанням нового громадянства;
- б) вселення в країну на постійне проживання громадян іншої країни;
- в) в'їзд у країну на тимчасове проживання громадян іншої країни;
- г) вселення в країну на тимчасове проживання громадян іншої країни, здебільшого з одержанням нового громадянства;
- д) усі відповіді правильні.

3. ... міграція – це територіальні переміщення населення, викликані такими причинами, як прагнення на новому місці поліпшити своє матеріальне становище шляхом отримання більш високих доходів, підвищити свою кваліфікацію або отримати освіту, змінити свою сферу діяльності, перейти на нову роботу:

- а) зовнішня;
- б) внутрішня;
- в) організована;
- г) неорганізована;
- д) індивідуальна.

4. Основними видами ... міграції є суспільні заклики, організований набір робочої сили, переміщення по службі в інші райони, розподіл молодих фахівців:

- а) зовнішньої;
- б) внутрішньої;
- в) організованої;
- г) неорганізованої;
- д) індивідуальної.

5. Негативними проявами міграції є:

- а) збільшення зайнятості;
- б) зростання безробіття;
- в) економічний регрес певних районів;
- г) сильний тиск на соціальну інфраструктуру;
- д) усі відповіді правильні.

6. Основними критеріями класифікації міграції є:

- а) напрямок міграції;
- б) ступінь організації міграції;
- в) причини міграції;
- г) часова ознака;
- д) усі відповіді правильні.

7. Зовнішня міграція населення класифікується на:

- а) континентальну;
- б) міжконтинентальну;

- в) внутрішньоконтинентальну;
- г) екваторіальну;
- д) усі відповіді правильні.

8. Виїзд або в'їзд населення через кордон у цю країну є ознакою:

- а) зовнішньої міграції;
- б) внутрішньої міграції;
- в) організованої міграції;
- г) неорганізованої міграції;
- д) індивідуальної міграції.

9. Міграційні процеси усередині країни є ознакою:

- а) зовнішньої міграції;
- б) внутрішньої міграції;
- в) організованої міграції;
- г) неорганізованої міграції;
- д) індивідуальної міграції.

10. Внутрішня міграція населення класифікується на:

- а) внутрішньообласну;
- б) міжобласну;
- в) внутрішньорайонну;
- г) міжрайонну;
- д) усі відповіді правильні.

11. ... міграція – це основний вид планового територіального переміщення населення з метою найбільш раціонального розміщення трудових ресурсів:

- а) зовнішня;
- б) внутрішня;
- в) організована;
- г) неорганізована;
- д) індивідуальна.

12. Найважливішою соціально-економічною функцією міграції населення є:

- а) забезпечення певного рівня рухливості населення;
- б) територіальний перерозподіл населення;

- в) більш повне використання робочої сили;
- г) забезпечення більш високих темпів виробництва;
- д) усі відповіді правильні.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел: [2 – 6; 11; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 5.1 і 5.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте чисельність зайнятих у сфері матеріального виробництва ($Ч_{з.м.в.}$) за формулою:

$$Ч_{з.м.в.} = \frac{Д_{з.м.в.} \times Ч_{з.нем.в.}}{Д_{з.нем.в.}} \quad (5.1)$$

де $Д_{з.м.в.}$ – питома вага зайнятих у сфері матеріального виробництва;

$Ч_{з.нем.в.}$ – чисельність зайнятих у сфері нематеріального виробництва;

$Д_{з.нем.в.}$ – питома вага зайнятих у сфері нематеріального виробництва;

2) розрахуйте питому вагу дітей ($ПВ_{д.}$) за формулою:

$$ПВ_{д.} = (Ч_{д.} / Ч_{тр.}) \times 100 \% , \quad (5.2)$$

де $Ч_{д.}$ – чисельність дітей;

$Ч_{тр.}$ – чисельність трудових ресурсів.

Практичне (діагностичне) завдання 5.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 5.4 виконуються за допомогою літературних джерел: [8; 9; 12; 14].

Тема 6. Відтворення населення та його показники

Зміст теми:

6.1. Сутність і значення відтворення населення.

6.2. Показники оцінювання відтворення населення.

Основні терміни та поняття: відтворення населення; звужене відтворення населення; просте відтворення населення; розширене відтворення населення; когортний аналіз; абсолютний приріст населення; темпи зростання населення; темпи приросту населення; коефіцієнт економічності відтворення населення; коефіцієнт обороту населення.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте особливості відтворення населення за соціальними групами.
2. Охарактеризуйте когортний аналіз як засіб характеристики типів відтворення населення.
3. Визначте основні проблеми відтворення населення у світі та Україні.
4. Обґрунтуйте вплив основних демографічних показників на рівень відтворення населення в Україні.
5. Визначте особливості застосування коефіцієнта живучості або індекса Покровського – Пірля.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 6.1 (стереотипне). Загальний приріст населення за рік становив 6 300 осіб. Чисельність населення на початок року становила 315 800 осіб. Визначте коефіцієнти: приросту населення, показники зростання та приросту населення за рік. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 6.2 (стереотипне). Чисельність населення на початок періоду, що аналізується, становила 23 700 осіб, через рік – 26 100 осіб, через 2 роки – 24 880 осіб. Визначте середній коефіцієнт приросту населення, середньорічні темпи зростання та середньорічні темпи приросту населення. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 6.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Харківській і Сумській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод Дельфі.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:
аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
аналіз природного руху міського населення в регіоні;
аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 6.4 (евристичне). У регіоні прослідковується така ситуація: зменшення чисельності працездатного населення за рахунок міграції. Регіон орієнтований на галузь машинобудування. Керівництво регіону схвалює рішення щодо підвищення рівня привабливості регіону та збільшення питомої ваги працездатного населення у загальній структурі населення. Надайте рекомендації щодо впровадження цієї політики (підвищення рівня привабливості регіону та збільшення чисельності працездатного населення).

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "відтворення населення".
2. За якими ознаками класифікується відтворення населення?
3. Визначте основні типи відтворення населення.
4. Який тип відтворення населення характеризує ситуацію в Україні сьогодні?
5. Визначте основні групи показників, за допомогою яких оцінюється відтворення населення.
6. Як проводиться оцінювання відтворення населення?
7. Визначте ефективність відтворення населення в Україні на сьогодні.

Тестові завдання

1. *Визначте основні типи відтворення населення:*
 - а) основне;
 - б) просте;

- в) додаткове;
- г) звужене;
- д) розширене.

2. Який тип відтворення характеризується збільшенням покоління, що вступає в життя, порівняно з чисельністю поколінь, які вмирають:

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

3. Визначте основні групи показників, які характеризують відтворення населення:

- а) динаміка населення;
- б) інтенсивність демографічних процесів;
- в) екстенсивність демографічних процесів;
- г) заміщення одних показників іншими;
- д) усі відповіді правильні.

4. Відтворення населення – це:

- а) постійне відновлення чисельності та структури населення;
- б) постійне відновлення чисельності та структури населення шляхом природної зміни поколінь;
- в) постійне відновлення чисельності та структури населення шляхом переходу одних структурних частин в інші;
- г) цілісний соціально детермінований, процес відновлення поколінь людей, що володіє якісною специфікою й внутрішніми кількісними закономірностями;
- д) усі відповіді правильні.

5. Які особливості враховуються під час вивчення динаміки населення:

- а) абсолютна чисельність населення кожного наступного періоду, що перебуває в повній залежності від її величини в попередньому періоді;
- б) відносна чисельність населення кожного наступного періоду, що перебуває в повній залежності від її величини в попередньому періоді;

в) процес розвитку населення в часі, що пов'язаний зі зміною його кількісного складу;

г) процес розвитку населення в часі;

д) усі відповіді правильні?

6. Відтворення населення містить відновлення склад населення за:

а) статтю;

б) віком;

в) національністю;

г) родинним станом;

д) усі відповіді правильні.

7. Яка група показників характеризує швидкість та інтенсивність змін населення як сукупності загалом, які відбуваються під впливом різних демографічних подій (народження, смерті, міграцій):

а) динаміка населення;

б) інтенсивність демографічних процесів;

в) екстенсивність демографічних процесів;

г) заміщення одних показників іншими;

д) доповнення одних показників іншими?

8. Відтворення населення містить розвиток складу населення за:

а) розміщенням на території та місці проживання;

б) освітою;

в) професійно-кваліфікаційними ознаками;

г) психологічними ознаками;

д) усі відповіді правильні.

9. Якому типу відтворення властива ситуація, коли населення не відтворює собі заміну:

а) основне;

б) просте;

в) додаткове;

г) звужене;

д) розширене?

10. За якого типу відтворення населення утворюється постійна статевовікова структура (стаціонарний тип):

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

11. Який тип відтворення населення характерний для України на сучасному етапі розвитку:

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

12. Яка група показників пов'язана з природним приростом усього населення та його окремими когортами:

- а) динаміка населення;
- б) інтенсивність демографічних процесів;
- в) екстенсивність демографічних процесів;
- г) заміщення одних показників іншими;
- д) доповнення одних показників іншими?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел: [1; 3; 4; 6; 7; 11; 13; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 6.1 і 6.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте темп зростання (T_{ti}) за формулою:

$$T_{ti} = S_i / S_{i-1}, \quad (6.1)$$

де S_i – чисельність населення у поточному періоді;

S_{i-1} – чисельність населення у минулому періоді;

2) розрахуйте коефіцієнт зростання (K_{ti}) за формулою:

$$K_{ti} = S_i / S_{i-1}; \quad (6.2)$$

3) розрахуйте темп приросту (T_{xi}) за формулою:

$$T_{xi} = K_{ti} - 100; \quad (6.3)$$

4) розрахуйте коефіцієнт приросту (K_{Ti}) за формулою:

$$K_{Ti} = K_{ti} - 1, \quad (6.4)$$

де K_{ti} – коефіцієнт зростання;

5) розрахуйте середній темп зростання ($T_{t_{io}}$) за формулою:

$$T_{t_{io}} = \sqrt[n]{S_n / S_1}, \quad (6.5)$$

де S_n – кінцевий рівень ряду динаміки чисельності населення;

S_1 – початковий рівень ряду;

n – кількість рівнів ряду.

Практичне (діагностичне) завдання 6.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 6.4 виконуються за допомогою літературних джерел: [6; 12 – 14].

Тема 7. Демографічне прогнозування

Зміст теми:

7.1. Сутність демографічного прогнозування.

7.2. Розроблення гіпотез щодо ймовірних змін демографічних тенденцій у прогнозованому році.

7.3. Демографічний прогноз для України до 2050 року.

Основні терміни та поняття: прогнозування; планування; демографічний прогноз; вікове пересування; демографічна гіпотеза; демографічні тенденції; аналіз Маркова; гібридний метод планування; експертні оцінки; метод Дельфі; метод лінійної регресії; динамічне програмування; цільове програмування.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Обґрунтуйте зв'язок демографічного прогнозування з закономірностями розвитку населення та обліком головних тенденцій відтворення населення в історичній перспективі.
2. Визначте роль демографічного прогнозування в розробленні стратегії розвитку суспільства.
3. Визначте особливості застосування таблиць смертності Коула та Демені.
4. Обґрунтуйте зв'язок точності прогнозу з якістю гіпотези про демографічний розвиток.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 7.1 (стереотипне). Чисельність трудових ресурсів на початок року становить 250 000 осіб. Протягом року ввійде у працездатний вік 8 280 осіб, кількість населення, яке вийде за межі працездатного віку буде становити 6 620 осіб; природне вибуття населення буде становити 830 осіб, чисельність населення у працездатному віці, які прибудуть з інших областей, – 1 560 осіб; чисельність населення у працездатному віці, які виїдуть у інші регіони, – 1 030 осіб. Чисельність підлітків і осіб старшого віку, які зайняті в економіці, зменшиться на 330 осіб.

Визначте приріст чисельності населення у працездатному віці, чисельність трудових ресурсів у плановому році, середньорічну чисельність трудових ресурсів. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 7.2 (стереотипне). Середньорічна чисельність населення становить 135 000 осіб, протягом року буде зареєстровано 2 800 шлюбів та 900 розлучень.

Визначте коефіцієнт шлюбності та коефіцієнт розлучення.

Завдання 7.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Закарпатській та Чернігівській областях (за три останніх роки) і визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод регресивного аналізу.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:
аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
аналіз природного руху міського населення в регіоні;
аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 7.4 (евристичне). Регіон орієнтований на виробництво продукції у галузі сільського господарства. На цей вид продукції спостерігається високий попит, але існує проблема, а саме: технічний і трудовий потенціали підприємств не спроможні задовольнити наявний попит. Керівництво регіону схвалює рішення щодо вирішення цієї проблеми шляхом підвищення рівня технічного та трудового потенціалу підприємств у галузі сільського господарства.

Надайте рекомендації щодо вирішення цієї проблеми в регіоні.

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "демографічне прогнозування".
2. Які методи прогнозування використовуються в демографії?
3. Від яких факторів залежить достовірність демографічних прогнозів?
4. Визначте основні тенденції щодо демографічного прогнозування в світі.
5. Обґрунтуйте процеси розроблення державних програм щодо соціального забезпечення населення в Україні.
6. Обґрунтуйте сутність і значення процесів розроблення гіпотез щодо ймовірних змін демографічних тенденцій у прогнозному періоді.
7. Обґрунтуйте демографічний прогноз для України до 2050 року.

Тестові завдання

1. *Вірогідність демографічного прогнозу залежить від:*
 - а) точності вихідної інформації;
 - б) обґрунтованості гіпотез про зміну демографічних процесів під впливом усього комплексу соціально-економічних умов;

- в) обґрунтованості гіпотез про зміну демографічних процесів під впливом певних елементів соціально-економічного комплексу;
- г) тривалості періоду, на який робиться прогноз;
- д) усі відповіді правильні.

2. Скільки груп сценаріїв демографічного розвитку України до 2050 року пропонують учені:

- а) дві;
- б) три;
- в) чотири;
- г) п'ять;
- д) шість?

3. Демографічні прогнози за тривалістю поділяються на:

- а) короткострокові;
- б) середньострокові;
- в) довгострокові;
- г) безстрокові;
- д) тривалі.

4. Демографічний прогноз опирається на:

- а) подальший розвиток урбанізації;
- б) зростання освітнього та культурного рівня населення;
- в) збільшення смертності й збільшення тривалості життя;
- г) зниження смертності й збільшення тривалості життя;
- д) викорінювання певної диференціації демографічного розвитку різних регіонів, обумовленого економічними, соціально-культурними й етнічними факторами.

5. Демографічний прогноз – це:

- а) науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення;
- б) передбачення майбутньої демографічної ситуації;
- в) процес розроблення прогнозів, які визначають рівень основних показників, що характеризують стан населення в перспективі;
- г) процес розроблення оптимальних стратегій і тактик соціально-економічного розвитку;
- д) усі відповіді правильні.

6. За допомогою якого методу проводиться прогноз майбутнього складу населення за статтю та віком:

- а) вікового пересування;
- б) пересування населення старшого віку;
- в) пересування смертності населення;
- г) пересування народжуваності населення;
- д) усі відповіді правильні?

7. За допомогою демографічного прогнозу планують ситуацію за такими параметрами:

- а) чисельність населення;
- б) статево-вікова структура населення;
- в) сімейна структура населення;
- г) міграційна структура населення;
- д) усі відповіді правильні.

8. Визначте основні методи демографічного прогнозу населення:

- а) просте прогнозування;
- б) складне прогнозування;
- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання.

9. До якого методу демографічного прогнозування відносяться експертні оцінки, метод Дельфі, регресивний аналіз і послідовна тимчасова екстраполяція:

- а) просте прогнозування;
- б) складне прогнозування;
- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання?

10. Точність сучасного демографічного прогнозування визначається:

- а) рівнем розвитку теоретичної демографії;
- б) рівнем розвитку прикладної демографії;
- в) загальним рівнем наукового прогнозування всіх сторін соціально-економічного життя суспільства;

- г) новими аналітичними та прогностичними можливостями, наданими комп'ютерними методами;
- д) усі відповіді правильні.

11. Об'єктивними законами зростання населення є:

- а) біологічні закони;
- б) математичні закони;
- в) економічні закони;
- г) закон соціального поведіння людей;
- д) закон громадського життя.

12. Для визначення ймовірних майбутніх тенденцій смертності населення застосовуються:

- а) таблиці міграції;
- б) таблиці народжуваності;
- в) таблиці смертності;
- г) графіки смертності;
- д) графіки народжуваності.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел: [1; 3 – 5; 7; 9; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 7.1 і 7.2 виконують за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте показник приросту населення ($\Pi_{\text{пн}}$) за формулою:

$$\Pi_{\text{пн}} = Ч_{\text{н}} - Ч_{\text{см}} + Ч_{\text{п}} - Ч_{\text{в}}, \quad (7.1)$$

де $Ч_{\text{н}}$ – чисельність народжених протягом року;

$Ч_{\text{см}}$ – чисельність померлих протягом року;

$Ч_{\text{п}}$ – чисельність осіб, які прибудуть протягом року;

$Ч_{\text{в}}$ – чисельність осіб, які виїдуть протягом року;

2) розрахуйте коефіцієнт шлюбності (d) за формулою:

$$d = \frac{D \times 1000}{S}, \quad (7.2)$$

де D – чисельність осіб, які вступили у шлюб;

S – середня річна чисельність населення, осіб;

3) розрахуйте коефіцієнт розлучення (с) за формулою:

$$c = \frac{C \times 1000}{S}, \quad (7.3)$$

де С – чисельність осіб, які вступили у шлюб.

Практичне (діагностичне) завдання 7.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 7.4 виконується за допомогою літературних джерел: [7 – 9; 14].

Тема 8. Демографічна політика

Зміст теми:

- 8.1. Сутність і значення демографічної політики.
- 8.2. Індекс розвитку людського потенціалу.
- 8.3. Досвід функціонування демографічної політики за кордоном.
- 8.4. Демографічна політика колишнього СРСР.
- 8.5. Сучасна демографічна політика України.

Основні терміни та поняття: демографічна політика; індекс розвитку людського потенціалу; концепція людського розвитку; індекс довголіття; індекс рівня освіти; індекс рівня життя; продуктивність; валовий коефіцієнт народжуваності; соціальні пільги для сімей; субсидії на житло; податковий тиск; демографічна катастрофа; депопуляція.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Визначте основні сфери політики народонаселення.
2. Обґрунтуйте основні принципи концепції розвитку людського потенціалу.
3. Обґрунтуйте досвід здійснення демографічної політики в Китаї та Японії.
4. Визначте сутність і значення повномасштабної комплексної демографічної програми України.

Практичні завдання для самостійного виконання

Завдання 8.1 (стереотипне). Чисельність населення складає 1 835 600 осіб, чисельність прибулих за рік – 3 450 осіб, чисельність населення, що виїхало за межі міста, – 2 720 осіб.

Визначте відносні показники міграції. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 8.2 (стереотипне). Чисельність населення на початок прогнозного року становить 800 000 осіб, трудових ресурсів – 330 000 осіб. Чисельність народжених у прогнозованому році становить 32 500 осіб, чисельність померлих – 26 500 осіб. Сальдо природного приросту протягом року згідно з прогнозами становить 6 000 осіб. Чисельність осіб, які прибудуть, буде становити 18 000 осіб, чисельність осіб, які виїдуть з населеного пункту – 15 500 осіб. Сальдо міграційного приросту протягом року згідно з прогнозами становить 2 500 осіб. Частка трудових ресурсів у загальній структурі населення прогнозується на рівні 75 %.

Визначте баланс внутрішньорічного обороту та баланс чисельності трудових ресурсів у прогнозованому році. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 8.3 (діагностичне). Проаналізуйте демографічну ситуацію в Запорізькій і Львівській областях (за три останні роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод марківського аналізу.

Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела: [10; 12; 13].

Завдання 8.4 (евристичне). У регіоні у 2022 році прогнозується проведення регіонального перепису населення. Керівництво регіону у 2021 році надає доручення спеціальним переписним службам регіону розробити програму проведення перепису населення в регіоні. Надайте рекомендації щодо розроблення універсальної програми перепису населення та принципів її проведення.

Запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняття "демографічна політика".
2. Які сфери охоплює демографічна політика?
3. Хто виступає суб'єктами демографічної політики?
4. Визначте мету демографічної політики.
5. Обґрунтуйте основні напрями демографічної політики.
6. Визначте сутність і значення індексу розвитку людського потенціалу.
7. Обґрунтуйте сутність, значення та принципи концепції людського розвитку.

Тестові завдання

1. До яких заходів демографічної політики відносяться такі заходи: оплачувані відпустки й різні допомоги у зв'язку з народженням дітей; допомоги на дітей залежно від їхньої кількості, віку, типу родини; кредити, податкові та житлові пільги:

- а) економічні;
- б) адміністративні;
- в) правові;
- г) ідеологічні;
- д) виховні?

2. На основі яких показників розраховується індекс розвитку людського потенціалу:

- а) дожиття;
- б) довголіття;
- в) досягнутого рівня освіти;
- г) рівня життя;
- д) рівня міграції?

3. *Визначте основні заходи демографічної політики:*

- а) економічні;
- б) адміністративні;
- в) правові;
- г) ідеологічні;
- д) усі відповіді правильні.

4. *Визначте основні причини депопуляції населення в Україні:*

- а) низька народжуваність;
- б) низька смертність;
- в) втрати населення у Великій Вітчизняній війні;
- г) соціально-економічна криза й недоліки вибраної моделі соціально-економічної трансформації суспільства та переходу до ринкової економіки;
- д) усі відповіді правильні.

5. *Об'єктами демографічної політики є:*

- а) процеси народжуваності й смертності;
- б) шлюбно-сімейні відносини;
- в) процеси міграції населення;
- г) рівень життя;
- д) усі відповіді правильні.

6. *Завданнями демографічної політики є:*

- а) управління процесами народжуваності;
- б) управління процесами смертності;
- в) управління процесами підготовки висококваліфікованої робочої сили;
- г) управління процесами міграції;
- д) усі відповіді правильні.

7. *Демографічна політика охоплює такі сфери:*

- а) вплив на відтворення населення;
- б) вплив на процес соціалізації молодих поколінь;
- в) регулювання комплексу умов праці;
- г) вплив на загальні умови життя всіх верств населення;
- д) усі відповіді правильні.

8. *Суб'єктами демографічної політики є:*

- а) населення країни;
- б) населення регіону;
- в) соціально-демографічні групи;
- г) когорти населення;
- д) усі відповіді правильні.

9. *Метою демографічної політики є:*

- а) формування типу відтворення населення, що відповідає цілям суспільства;
- б) збереження або зміна тенденцій у галузі динаміки чисельності населення;
- в) збереження або зміна тенденцій у галузі динаміки структури населення;
- г) підвищення якісних характеристик населення;
- д) усі відповіді правильні.

10. *Концепція людського розвитку ґрунтується на:*

- а) двох принципах;
- б) трьох принципах;
- в) чотирьох принципах;
- г) п'ятих принципах;
- д) одному принципі.

11. *Визначте принципи концепції людського розвитку:*

- а) продуктивність;
- б) рівність;
- в) стабільність;
- г) розширення можливостей;
- д) здоров'я.

12. *Демографічна політика – це:*

- а) цілеспрямована діяльність державних органів у сфері регулювання процесів відтворення населення;
- б) цілеспрямована діяльність соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення;

в) цілеспрямований вплив на відтворення населення за допомогою комплексу соціально-економічних мір, які впливають на демографічні процеси;

г) комплекс усіх видів соціально-демографічних напрямів, спрямованих на досягнення специфічних цілей і вирішення демографічних проблем;

д) усі відповіді правильні.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи

Теоретичні питання слід опрацьовувати на основі літературних джерел: [2; 4 – 7; 9; 11; 14].

Практичні (стереотипні) завдання 8.1 і 8.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте коефіцієнт прибуття (K_x) за формулою:

$$K_x = \frac{S_x}{S} \times 1\,000 \%, \quad (8.1)$$

де S_x – чисельність осіб, які прибули протягом року;

S – середньорічна чисельність населення;

2) розрахуйте коефіцієнт вибуття (K_y) за формулою:

$$K_y = \frac{S_y}{S} \times 1\,000 \%, \quad (8.2)$$

де S_y – чисельність осіб, які вибули протягом року;

3) розрахуйте коефіцієнт міграційного приросту ($K_{мп}$) за формулою:

$$K_{мп} = K_x - K_y; \quad (8.3)$$

4) розрахуйте коефіцієнт міграційного обороту (K_z) за формулою:

$$K_z = K_x + K_y; \quad (8.4)$$

5) розрахуйте баланс внутрішньорічного обороту населення (B_r) за формулою:

$$B_r = S_s - S_f, \quad (8.5)$$

де S_s – чисельність населення на кінець прогнозного періоду;

S_f – чисельність населення на початок прогнозного періоду.

Практичне (діагностичне) завдання 8.3 виконується за допомогою літературних джерел: [10; 12; 13].

Практичне (евристичне) завдання 8.4 виконується за допомогою літературних джерел: [4; 7; 12 – 14].

Термінологічний словник

Відтворення населення – це постійне поновлення його чисельності й структури шляхом як природної зміни поколінь, так і переходу одних структурних частин в інші.

Демографічна статистика – це найстарша галузь демографії, яка займається розробленням методів статистичного спостереження та вимірювання демографічних явищ і процесів, збиранням та первинним обробленням статистичних матеріалів про відтворення населення.

Демографічна політика – це цілеспрямована діяльність державних органів та інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення.

Демографічне старіння населення – це неухильне зростання у віковій структурі частки населення старших вікових категорій.

Демографічний прогноз – це науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення та майбутньої демографічної ситуації: чисельності, статево-вікової та сімейної структур населення, народжуваності, смертності, міграції, якісних характеристик населення.

Динаміка народжуваності й смертності – це показник, який визначає співвідношення між окремими віковими групами населення.

Дитяча смертність – це смертність дітей першого року життя.

Домогосподарство – це окрема людина або група людей, які самостійно організують умови свого побуту.

Економічно активне населення – це населення, яке зайняте ко-рисною діяльністю, виробництвом матеріальних, соціальних і духовних цінностей, що забезпечують йому дохід.

Економічно пасивне населення – це люди, які знаходяться на утриманні родини та суспільства (люди з інвалідністю I та II груп, а також особи працездатного віку, які не працюють, якщо вони отримують пенсію на пільгових умовах).

Загальний коефіцієнт шлюбності – це відношення кількості всіх зареєстрованих за певний період шлюбів до середньої чисельності населення за цей період.

Заробітна плата – це винагорода обчислена здебільшого у грошовому вираженні, що за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу.

Звужене відтворення – це ситуація, коли населення не відтворює собі заміну.

Економічна демографія – це галузь демографії, яка досліджує економічні фактори відтворення населення.

Еміграція (від лат. emigro – виселятися, переселятися) – це переселення (добровільне або вимушене, неорганізоване або організоване) в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий термін) мешкання, в більшості випадків – зі зміною громадянства.

Етнічна демографія – це галузь демографії, яка вивчає етнічні особливості (фактори) відтворення населення.

Імміграція (від лат. imigro – вселятися) – це в'їзд (вселення) у країну на постійне або тимчасове (зазвичай, тривале) мешкання громадян іншої країни, переважно з отриманням нового громадянства.

Інцидент – активізація діяльності однієї зі сторін, інтереси якої нехтуються.

Історична демографія – це галузь демографії, яка вивчає стан і динаміку демографічних процесів в історії країн і народів, а також історію розвитку самої демографічної науки.

Історичні типи відтворення населення – це категорія, яка визначає спільність найбільш важливих якісних рис відтворення населення в більш-менш схожих історичних, економічних, соціальних та інших умовах.

Когорта – це сукупність людей, що одночасно (в один і той самий період часу) пережили якусь подію.

Когорта мігрантів – це сукупність людей, які в один і той самий період часу змінили місце проживання.

Конфліктна ситуація – це різні позиції сторін із певного приводу, прагнення до протилежних цілей, використання різних засобів їхнього досягнення, розбіжність інтересів, мотивів тощо.

Критичний момент перепису населення – це точний момент часу, єдиний для всієї країни, до якого приурочуються зібрані під час перепису населення відомості.

Математична демографія – це галузь демографії, яка займається розробленням та застосуванням математичних методів для вивчення взаємозв'язків демографічних явищ і процесів, їхнє моделювання і прогнозування.

Метод реального покоління – це метод, який заснований на розрахунку показників (народжуваності, шлюбності, смертності), які характеризують інтенсивність демографічних процесів, що відбуваються в одному реальному поколінні в різні періоди його життя, і завершальний підсумок демографічного життя покоління (кінцева кількість народжених дітей, шлюбів, вік смерті та ін.).

Міграція – це переміщення населення через кордони країни або їхні територіальні підрозділи, пов'язане зі зміною місця проживання.

Містом вважається великий населений пункт із розвиненою інфраструктурою, що виконує виробничі, управлінські, організаційно господарські, культурні функції, який одержав цей статус, переважно, у законодавчому порядку.

Міжнародна організація праці (МОП) – це тристороння організація, яка представлена працівниками, роботодавцями та державними органами з рівними правами.

Населення – це сукупність людей, яка природно історично склалася та безперервно відтворюється в процесі життя.

Наявне населення – це сукупність людей, що фактично знаходилися на критичний момент перепису на території цього населеного пункту, незалежно від тривалості мешкання в цьому місці та прав на проживання.

Овдовіння – це природний процес, пов'язаний зі смертю когось із подружжя.

Основна заробітна плата – це заробітна плата, що складається з винагороди за виконану роботу в межах установлених норм праці.

Очікуване довголіття – це оцінювання тривалості майбутнього життя під час народження, яка визначається демографічними таблицями смертності.

Перепис населення – це науково організована статистична операція з метою одержання даних про чисельність, склад і розміщення населення.

Підсистема – це виділені за функціональними елементами або організаційними ознаками частини системи, кожна з яких виконує певні завдання, працює автономно, але спрямована на досягнення загальної мети.

План соціального розвитку – це сукупність науково обґрунтованих заходів, завдань, показників щодо всього комплексу соціальних проблем, реалізація яких сприяє найбільш ефективному функціонуванню трудового колективу підприємства.

Показник нестійкості шлюбів – це показник, який показує відношення коефіцієнта шлюбності до коефіцієнта розлучення або просте відношення кількості шлюбів до кількості розлучень за цей період на заданій території.

Постійне населення – це сукупність людей, що на критичний момент перепису проживають у цьому місці постійно, незалежно від права на мешкання (тобто від прописки), а також від фактичної наявності в місці постійного мешкання на критичний момент перепису.

Працездатний вік – це один із елементів умовної градації віку людини, зайнятої трудовою діяльністю.

Приріст трудових ресурсів – це різниця між чисельністю населення, яке вступає в працездатний вік, і чисельністю, яка переходить до пенсійного віку.

Природний рух населення – це рух населення, який охоплює демографічні події, що прямо або опосередковано впливають на зміну чисельності населення. До них відносяться: народження, смерть, мертвонародження, шлюби та їхні припинення.

Програма перепису – це питання, звернені до кожної особи, що обліковується, або перелік ознак, якими характеризується кожна окрема одиниця обліку.

Професійна працездатність – це здатність до конкретної праці, яка вимагає спеціальних знань і вмінь.

Реальне покоління – це сукупність людей, які народилися в один і той самий період часу (календарний рік або декілька років).

Резерви – це різниця між потенційними та реальними можливостями.

Ринок праці – це соціально-економічна підсистема в системі ринкових відносин, що базується на збалансованості попиту й пропозиції робочої сили, основним важелем регулювання якої є ціна робочої сили.

Ринок – це місце, де люди купують і продають товари, місце, де йде торгівля товарами, їхня купівля-продаж.

Рівень життя – це показник, який вимірюється на базі реального валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення.

Сім'я – це група людей, об'єднаних родинними зв'язками, спільним мешканням і бюджетом.

Система управління – це впорядкована сукупність організаційно визначених структурних одиниць за функціональними цілями, що діють автономно для досягнення загальної мети та постійно розвиваються й удосконалюються.

Смертність – це природний процес зменшення чисельності населення.

Соціальна політика – це діяльність державних і громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти за дотримання її громадянських прав та свобод.

Соціальне планування – це система методів планомірного управління розвитком трудового колективу підприємства як соціальної спільноти, цілеспрямоване регулювання соціальних процесів і розвиток соціально-трудова відносин на рівні підприємства.

Соціальні процеси у сфері праці – це процеси формування, функціонування, розвитку соціальних груп і окремих працівників.

Соціологічна демографія – це галузь демографії, яка вивчає вплив соціологічних і соціально-психологічних факторів на вольові, суб'єктивні дії людей у демографічних процесах.

Стативно-вікова піраміда – це двостороння лінійна діаграма, яка побудована у звичайній системі координат. По осі ординат у довільному масштабі відображається шкала вікових груп, по осі абсцис – чисельність населення певного віку.

Статистичні факти – це згруповані за певними правилами, однорідні в неповному відношенні сукупності людей і подій.

Суб'єкт управління – це сукупність органів управління й управлінських працівників із компетенцією та специфікою виконуваних функцій.

Таблиця народжуваності – це кількісна модель народжуваності в реальній або гіпотетичній когорті. Вона дозволяє проводити безпосередні порівняння народжуваності серед різних груп населення та муніципальних утворень у часовому просторі.

Трудовий конфлікт – це розбіжності, що виникають між сторонами соціально-трудоких відносин.

Трудовий потенціал – це сучасні та майбутні трудові можливості, що характеризуються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем, іншими якісними характеристиками.

Трудові ресурси – це частина населення, яка характеризується фізичними та розумовими здібностями до праці.

Фактичний шлюб – це стійкий добровільний союз двох людей, що спільно проживають і ведуть загальне господарство, але без юридичного оформлення.

Ціна – це грошове вираження вартості й корисності товару.

Чисельність населення – це виміряна кількісно сукупність населення, що проживає на окремій території.

Шлюб – це сімейний союз чоловіка та жінки. Він регламентує взаємовідносини статей у процесі відтворення населення.

Шлюбна когорта – це сукупність людей, які в один і той самий період одружилися.

Шлюбна структура населення – це розподіл населення за шлюбним станом, зазвичай у поєднанні зі статтю та віком.

Шлюбний стан людини – це її становище відносно інституту шлюбу відповідно до законів і звичаїв країни.

Юридичне населення – це населення, яке вважається таким, що проживає в цьому місці за документами: списками, будинковими книгами, за пропискою, фактично незалежно від реального мешкання в місці прописки.

Рекомендована література

1. Качан Є. П. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Є. П. Качан. – Київ : ВД "Юридична книга", 2008. – 258 с.
2. Махорін Г. Л. Основи демографії : курс лекцій / Г. Л. Махорін. – Житомир : Вид-во "Волинь", 2019. – 196 с.
3. Муромцева Ю. І. Демографія : навч. посіб. / Ю. І. Муромцева. – Київ : Кондор, 2018. – 300 с.
4. Підгорний А. З. Соціально-демографічна статистика : підручник / А. З. Підгорний. – Одеса : ФОП Гуляєва В. М., 2020. – 450 с.
5. Основи демографії : навч.-метод. посіб. / уклад. І. І. Шеремет. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. – 156 с.
6. Саріогло В. Г. Оцінювання соціально-економічних показників : монографія В. Г. Саріогло. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2019. – 136 с.
7. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : монографія / Л. М. Черенько. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2020. – 423 с.
8. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб. – Київ : ХНЕУ, 2005. – 403 с.
9. Якимов Д. И. Демография : учеб. пособ. / Д. И. Якимов. – Брянск : Эпоха, 2010. – 312 с.
10. Головне управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uprstat.kharkov.ukrtel.net.
11. Демографічний енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nation.geoman.ru.
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
13. Демографія // сайт ПНС ХНЕУ ім. С. Кузнеця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=5420>.
14. Інститут демографічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.demographia.ru.

Зміст

Вступ	3
Змістовий модуль 1. Теоретичні аспекти та основні категорії демографії	5
Тема 1. Предмет, завдання і методи демографії	5
Тема 2. Джерела інформації про населення та демографічні процеси.....	11
Тема 3. Чисельність і структура населення	17
Тема 4. Природний рух населення та його показники	24
Змістовий модуль 2. Основні напрями демографічної політики	31
Тема 5. Механічний рух населення та його показники	31
Тема 6. Відтворення населення та його показники	36
Тема 7. Демографічне прогнозування.....	42
Тема 8. Демографічна політика	48
Термінологічний словник.....	54
Рекомендована література	60

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ДЕМОГРАФІЯ

**Методичні рекомендації
до самостійної роботи студентів
спеціальності 232 "Соціальне забезпечення"
першого (бакалаврського) рівня**

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Укладачі: **Іванісов Олег Вікторович**
Лебединська Олена Сергіївна

Відповідальний за видання *Г. В. Назарова*

Редактор *А. С. Ширініна*

Коректор *В. Ю. Труш*

План 2022 р. Поз. № 128 ЕВ. Обсяг 62 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру

ДК № 4853 від 20.02.2015 р.